

МІСЦЕ І РОЛЬ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ГРОМАДЯНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Валентина Кравчук,

здобувач кафедри теорії та історії держави і права
Київського національного університету ім. Тараса Шевченка,
стажист-дослідник Тернопільської академії народного господарства

В Україні процес переходу від тоталітарної держави до демократії торкається проблеми формування громадянського суспільства і вимагає не тільки докорінної зміни соціально-політичної та економічної системи, а й цілковитого переосмислення стосунків між особою і державою. Спільними зусиллями нам необхідно створити справжнє громадянське суспільство, в якому людина, її життя і здоров'я, честь і гідність стали б, як це передбачено Конституцією, найвищою соціальною цінністю, а забезпечення прав і свобод людини визначали б напрями функціонування держави і були б її головним обов'язком.

Громадянське суспільство найкраще характеризується як демократична форма самоорганізації суспільства незалежно від держави і поза ринком [1]. Це сфера спонтанного самовиявлення вільних громадян і добровільно сформованих ними організацій та об'єднань у всіх сферах життя суспільства і відносин між ними, які захищені необхідними законами від прямого втручання і надмірної регламентації їх діяльності з боку державних органів [2, с. 235].

Хоча з моменту проголошення незалежності минуло вже досить часу, аналізувати стан розвитку громадянського суспільства в Україні дуже важко. Пояснити це можна тим, що створення передумов такого суспільства збіглося з процесом державного будівництва. Якщо в Польщі, Угорщині, Чехії у період звільнення від «пут соціалізму» наявними були всі атрибути державності [3, с. 127–128], то Україна втратила роки на обговорення того, яким має бути державний прапор, герб, статус територій тощо. Крім того, більшість політиків не обізнана повною мірою в теорії «громадянського суспільства» і тому не надто переймається, що воно є, чим бажане та як повинно співіснувати і продуктивно взаємодіяти з державою. Навіть тепер деякі з них розглядають питання, пов'язані з тематикою громадянського суспільства, як такі, що мають «другорядне» соціальне значення [4, с. 361–362].

Власне, все наведене вище дає змогу визначити актуальність досліджень щодо шляхів формування громадянського суспільства в Україні і, зокрема, стосовно такого важли-

вого елементу його, як громадські (недержавні) організації. Адже однією з найхарактерніших рис громадянського суспільства при зіставленні особистості та держави є існування певного прошарку організованих груп людей, прошарку громадськості, яка може об'єднуватися і відстоювати визначені свої інтереси перед державою, оскільки самому індивіду важко захищати свої права та інтереси перед державою.

На вирішення пов'язаних з цим проблем спрямовували і спрямовують свою діяльність як науковці-теоретики А. Карась, А. Колодій, В. Копейчиков, М. Новіков, А. Олійник, В. Примуш, О. Скрипнюк, Г. Щедрова та ін., так і практики – М. Дейчаківський, І. Піддуська, О. Сидоренко, Л. Шара, Ю. Шкарлат та ін.

Завданням цієї роботи є конкретне визначення ролі та місця громадських організацій у громадянському суспільстві, а особливо – їхніх стосунків з державою і владними структурами.

За радянських часів серед громадських організацій були або ж такі, що їх фактично контролювала держава, або ж дисидентські організації, тобто або санкціоновані (фактично керовані державою, яка контролювала вирішення більшості кадрових питань та розподіл фінансових ресурсів), або ті, які діяли підпільно і фактично протистояли державі.

У громадських організацій, які були створені у тоталітарний період (санкціонованих колишньою державою громадських організацій), на сучасному етапі виникла низка проблем: припинення централізованих фінансових дотацій від державних органів; припинення опіки з боку партійних органів і одночасно відсутність важелів впливу з їхньою допомогою на інші організації і на окремих осіб; відсутність самостійних контактів з міжнародними та закордонними організаціями, інших необхідних для діяльності зв'язків, недостатня ініціатива у набутті вказаних контактів і зв'язків.

Однією із важливих проблем є відсутність умінь самостійно здобувати гроші для фінансової підтримки своєї організації (адже тільки фінансова незалежність дає змогу їм повною мірою виконувати функції у суспільстві). Взагалі проблема виживання в суто матеріальному плані виступає як ос-

новна для більшості громадських організацій у країнах, що розвиваються. Це зумовлено тим, що вони за своєю суттю є некомерційними структурами, тому практично повністю залежать від зовнішніх джерел фінансування їх діяльності.

Однак у колишніх санкціонованих організацій є також певні риси, які можна розцінювати як позитивні. Це, зокрема, достатня численність і масовість членства у цих організаціях. За минулих часів такі добровільно-примусові організації були, як правило, масовими і залишилися вони такими і тепер (традиційно або дійсно обумовлені бажанням людей спілкуватися між собою). Їх масовість значно переважає нові громадські організації України, створені за аналогією чи як філії західних організацій.

Такі організації мають налагоджену організаційно-управлінську структуру, давні зв'язки з державними органами і відповідний імідж (авторитет) серед них, певні пільги при оренді приміщень, використанні державного майна тощо.

Усі ці позитивні риси – масовість, організованість, певна підтримка державних органів – на жаль, ніяк не посприяли зайняттю цими громадськими організаціями визначеного простору між державою і ринковою економікою, адже все життя розвинутого демократичного суспільства можна поділити на три сфери [5, с. 285; 6, с. 12]: економічну (комерційну і некомерційну) діяльність, функціонування держави, яка сприймається насамперед як державний апарат, та сферу громадянської самодіяльності в різних (переважно не-політичних) її проявах.

Останню сферу часто визначають як «третьої сектор», і очевидно, що це поняття багато в чому пересікається з поняттям громадянського суспільства, адже неприбутковий, «третьої сектор», як свідчить досвід розвинених країн, є визначальним у забезпеченні потреб і захисті інтересів громадян не лише перед державою, а й перед ринком, оскільки його основним завданням є добро інших (загальне благо), в той час як в економічній сфері (приватному секторі) люди задовольняють переважно власні потреби [7, с. 120]. Роль громадських організацій у громадянському суспільстві полягає якраз у тому, що вони повинні бути тим його важливим компонентом, який має співпрацювати з державним і економічним секторами.

На думку багатьох учених, саме громадські організації надають можливість суспільству нормально функціонувати і розвиватися [8]. Аналізуючи їх теоретичні напрацювання, дійсно можна стверджувати, що завдяки діяльності громадських організацій громадяни мають можливість користуватися перевагами демократичної системи, яка дає змогу кожному висловлювати та відстоювати власну думку та погляд.

На відміну від політичних партій, які борються за державну владу, право формувати державну політику і керувати здійсненням державної влади, громадські організації більш наближені до базових потреб населення, адже громадяни об'єднуються в їх лавах для здійснення і захисту своїх законних соціальних, економічних, творчих, вікових, національно-культурних та інших спільних інтересів. Громадські організації виражають інтереси різних соціальних спільностей, груп, верств населення і здатні зробити вагомий внесок у стабілізацію процесів розвитку та оцінки соціуму.

У громадянському суспільстві, яке ми намагаємося сформувати, особливо важливе значення мають також стосунки між державою і громадськими організаціями. Раніше в нашій країні вони мали односторонній характер і проявлялися у всебічному контролі громадських організацій з боку державних структур. На сучасному етапі ці стосунки мають набути нових якостей.

Громадські організації ні в якому разі не є загрозою для суспільства, більше того, вони є корисними для держави. Фактично вони виконують функції, які держава неспроможна виконувати, вони навіть можуть виконувати деякі функції більш результативно, ніж їх виконує держава. Це стосується, зокрема, соціальних функцій [7, с. 122]. Головне, щоб держава забезпечила і надала можливість громадянам спільно здійснювати свою власну ініціативу. У цьому контексті слід зазначити те, що хоча Конституція України закріплює право громадян на об'єднання у громадські організації, але на практиці це право залежить від великої кількості чиновників на національному і місцевому рівнях державної влади. Йдеться про проблеми, з якими стикаються громадяни при реєстрації громадської організації. Інколи навіть бачиться, що в нашій країні не діє загальнодозвільний принцип «дозволено все, що не заборонено законом», оскільки посадові особи змушують переробляти тексти статутів організацій у точній відповідності до «букви» закону.

Стосовно дії загальнодозвільного принципу виникає ще одне важливе питання: якщо вказаний принцип стосується громадян, членів громадських організацій, то чи поширюється він також на керівників цих громадських організацій? Вони не є державними посадовими особами, але мають певні державно-владні повноваження. Вирішення цього питання можливе, на нашу думку, лише при точному законодавчому закріпленні та врегулюванні адміністративних і владних повноважень керівництва громадських організацій. Тільки так можна застерегти керівництво від надмірного адміністрування, забезпечити відповідність діяльності громадських організацій дійсно тим завданням, які передбачені статутами і зарадні виконання яких вони створені. Тобто при здійсненні громадськими організаціями

адміністративних і владних делегованих їм функцій на їх керівництво слід поширити інший принцип – «дозволено все, що прямо передбачено законодавством», а в інших сферах діяльності – «дозволено все те, що не заборонено законодавством».

Для того щоб громадські організації посіли дійсно належне їм місце в суспільному житті, стали дієвим інститутом громадянського суспільства, вони повинні своєю професійністю і конкретними діями завоювати повагу до себе і позитивний авторитет. Крім того, взаємини між такими організаціями повинні ґрунтуватися не на конкуренції, а на партнерстві, співпраці та взаємодопомозі.

Важливим є також підвищення правової свідомості громадян у цій сфері, донесення до людей думки про необхідність таких некомерційних недержавних добровільних організацій. Найкращим засобом для цього є всебічне висвітлення їхніх здобутків, громадської ініціативи. Це сприяло б усвідомленню людьми власної соціальної значущості та особистих можливостей у вирішенні важливих соціальних проблем без підтримки влади та без фінансування держави.

У життєвій реальності, на жаль, можна спостерігати окремі випадки, коли саме розуміння громадської організації спотворюється з боку деяких псевдоорганізацій, які використовують назву «об'єднання громадян», але працюють як приватні комерційні підприємства, намагаючись уникнути податків. Є і такі організації, що їх засновники створюють для задоволення якихось своїх амбіцій, і які, будемо відверті, є малозначущими для розвитку правової держави і громадянського суспільства.

На основі цього вбачається нагальна потреба детального правового врегулювання не тільки створення і реєстрації, а й функціонування громадських організацій. Запорукою максимально ефективною, скоординованою діяльності громадських організацій може стати лише чітко розроблена система законодавства, що регулюватиме їхню діяльність. Така держава, яка сприяє, створює необхідні нормативні умови з тим, аби організації, спілки та об'єднання успішно розвивалися, могла б вважатися ідеальною [1]. Це не означає, що держава зобов'язана очолити громадські організації або ж має керувати їх діяльністю. Було б безглуздо бажати проявів громадської активності за допомогою указів. Керовану демократію навряд чи можна вважати справжньою демократією.

Однак слід зазначити, що вседозволеність також не сприяє розвитку громадянського суспільства; потрібне поєднання, певний баланс інтересів держави і громадських організацій,

особи і суспільства. Інститути громадянського суспільства мають ефективно коригувати політику держави, але не послаблювати, а, навпаки, посилювати її можливості. На це, зокрема, звертав увагу Т. Каротерс, який стверджував: «ніщо не приносить більшої шкоди розвитку громадянського суспільства, ніж слабка, летаргічна держава» [6, с. 10].

Держава повинна гарантувати необхідну свободу дій і створювати рамкові умови, зокрема детально вирішити питання податкового законодавства й пом'якшити тягар чиновницької опіки. У такий спосіб вона заохочувала б до громадської діяльності, створювала б стимули для прояву активності.

Для того щоб оптимізувати процес формування громадянського суспільства в Україні, необхідно максимально спрямувати сили на розвиток і вдосконалення громадських організацій, на правове закріплення порядку їх створення та діяльності, законодавче визначення їх статусу. Всіма засобами потрібно сприяти тому, щоб громадські організації зайняли визначене, належне їм місце між державним і економічним секторами, а також поширенню серед населення інформації щодо ролі таких організацій у суспільстві.

Література

1. Штюдемани Дитмар. Громадянське суспільство в Німеччині // Дзеркало тижня. – 2002, 9–15 лют. – № 5 (380). – www.zn.kiev.ua.
2. Хуснутдінов О. Процес формування громадянського суспільства в Україні як передумова становлення правової держави // Вісник Української Академії державного управління при Президенті України. – 2001. – № 2. – Ч. II. – С. 233–241.
3. Долженков О. О. Тоталітаризм в Україні: проблеми формування та трансформації. – Одеса, 2000. – 194 с.
4. Скрипнюк О. В. Соціальна, правова держава в Україні: проблеми теорії і практики. До 10-річчя незалежності України: Монографія. – К., 2000. – 600 с.
5. Гражданское общество. Мировой опыт и проблемы России / А. Г. Володин и др. – М., 1998. – 311 с.
6. Розвиток громадянського суспільства в Україні / Укл. Л. Шара, І. Піддуська та ін. – К., 2002. – 59 с.
7. Дейчаківський М. Громадянське суспільство і недержавні організації // Вітчизна. – 1999. – № 3–4. – С. 120–124.
8. Матеріали семінару «Розвиток недержавних організацій через правові реформи», проведеного 28–29 серпня 1996 р. у Києві / Світовий Конгрес українських юристів та Міжнародна фундація виборчих систем (IFES). – 1996. – 223 с.

